

egyideig Velencében élt, akkor gyakorlatilag csökken a valószínűsége a balkáni (román), viszont nő a valószínűsége az olasz eredetnek.”²¹

A magyar Árgirus-história nyelvföldrajzi vizsgálatával talán sikerült ezt a kérdést is közelebb segítenünk a megoldáshoz.

SZILÁGYI FERENC

„MÁR AZ ÉG BÓLTJÁT SIKERETLEN ÉRCNEK KÉPZELÉNK”

MAGYARÁZAT FAZEKAS MIHÁLY VERSSORÁHOZ

A kelletekorán jött csendes esőhöz Fazekas Mihály egyik legismertebb verse.

Tankönyvdarab.

Ekképpen minden sora, szava, fordulata százezrek számára rögzülhet abban a formában, ahogy a középiskolák II. osztálya használatára összeállított *Irodalmi szöveggyűjtemény*ben olvasható:

Oh hozott Isten gyönyörű esőcske!
Óh, be jókor jössz, ihol a reménység
Már is elkezdett vala csüggedezni
Gyenge hitünkben.

Már az ég bóltját sikeretlen ércnek
Képzelnék, a fű hegye – minthogy onnan
Harmatot nem nyert – *szomorúan* elaszva
Mind *lekönyűla*.¹

Nyolc sornyi idézet csupán – s négy sajtóhiba!

Mielőtt az alcímben ígért magyarázatra térnék, ezektől kell megtisztítanom Fazekas versét.

Szapphói versszakokról lévén szó, a szótagszám, illetve a szótagok hosszúsága áthághatatlan törvény, hadd idézzem hát a helyes szöveget Julow Viktor és Kéry László kritikai kiadása alapján:

²¹ I. h.

¹ A Tankönyvkiadónál 1978-ban megjelent *Szöveggyűjtemény* 13. kiadása Makay Gusztáv munkája, bírálták: Ádám Lászlóné, Nagy János, Szauder József, Székely Béla. „A Tananyagcsökkentési Útmutató és Irányító Tanmenet alapján átdolgozott kiadás.”

Óh hozott Isten gyönyörű esőcske!
Héj be jókor jössz, ihol a reménység
 Már is elkezdett vala csüggedezni
 Gyenge hitünkben.

Már az ég báltját sikeretlen ércnek
 Képzelnék; a fű hegye, minthogy onnan
 Harmatot nem nyert, *szomorún* elaszva
 Mind *lekonyúla*.²

Nem is annyira a központozás apróbb eltéréseit, továbbá az *Óh*, az *Óh* és a *Héj* különbözőségét teszem szóvá (hiszen ezekből nyilvánvaló, hogy a tankönyv nagyjából Lovász Imre 1836. évi Fazekas-kiadásának szövegközlését követi),³ sokkal inkább az egy szótaggal hosszabb *szomorúan* és az adoniszi sor daktilusát elrontó *lekonyúla* „változatokat” hibáztatom. Ha egy másodikos gimnazista ezen a tankönyvdarabon próbálja ki a szapphói versszak metrum-képletét, egy kukkot sem fog érteni az egészből. Az a sajtóhiba pedig, amire az ötödik strófa élén bukkanunk, a tartalmi megértést nehezíti meg: „És ki nem dicsér? csak az aki búzát / Vett nyereségre. // *Ó* gyaláz . . .” – írja Fazekas. A tankönyvben viszont *Ó* helyett *Ó* áll, ami épp azért teszi a szöveget érthetatlenné, mert „érthető”; jobb híján felkiáltószóként fogható fel.⁴

A középiskolai szövegkönyv két helyen fűz helyes magyarázatot a vershez: *kellekorán* = „jókor, idejében, kellő időben”, *Ógyeltté fel* = „a levegő felhő helyett porral vegyült”.

Nem világítja meg azonban a második strófa 1–2. sorát, a „Már az ég báltját sikeretlen ércnek / Képzelnék” kifejezést, holott a legeminensebb középiskolás diák is legfeljebb verbaliter foghatja fel, s nem sejtí, hogy az igazi jelentést évezredek művelődéstörténetének mélyrétegéből kell előásnunk. S ebben már a kritikai kiadás sincs segítségünkre, mert magyarázat ott sem található.

² Fazekas Mihály *Összes művei*. I. köt. Bp. 1955. 104.

³ Lovász Imre mezőtúri orvos Fazekas-kiadásáról: Uo. 181. Lovász kiadásában a cím rövidebb (*A korán jött esőhöz*), s az első két sor egyaránt *Óh* felkiáltással kezdődik. Ezt a kiadást követi Waldapfel József egyetemi *Szöveggyűjteménye* is (Bp. 1953. 2. kiad. 533.) – de pontosan!

⁴ Mint ahogy ott sem értheti, ahol a szöveggyűjtemény tankönyvpárdarabja ténylegesen magyarázza, mert Berzsényi *Osztályrészem* című versének adoniszi sora ilyen sajtóhibás képlettel szerepel: „Izzada orcám!” Hiába mondja helyesen a tankönyv, hogy „az adoniszi sorban egy daktilus és egy spondeus vagy trocheus van,” ha a spondeus jele helyett a diák ezt a képtelenséget látja: – U U | U – – ! Lásd: *Magyar irodalom. Irodalomtörténet I. a gimnázium II. osztálya számára*. Bp. 1978. 13. kiad. 98.

Fazekas esőfohása egyszerre tükröz személyes tapasztalást, s kapcsolható irodalmi előzményekhez. A tikkasztó aszály, az esővárás az állattartó, a földművelő ember legrégebb élményei közé tartozik. Ősi jellegzetességeket őrző gyermekmondókáink között akad is számos szép *Esőindító*:

Ess, eső, ess!
 Hónap délig ess!
 Búza bokrosodjon,
 Zab szaporodjon!
 — — — — —
 Jóisten, adj esüt,
 Lovamnak legelüt⁵ stb.

És éppen Fazekas Mihály szülőföldjén, „Hortobágy mellyékén” jegyezték fel ezt a népdalt; Veres Péter is szerette énekelni:

Kiszáradt a tóbul mind a sár, mind a víz,
 A szegín barom is csak a pástorra níz.
 Istenem, teremtöm, adj egy csendes esőt,
 A szegín jószágnak jó legelő mezőt!⁶

Mi sem lenne egyszerűbb most már, mint e népköltészeti párhuzamokkal betájolni Fazekas versének forrásvidékét. A szóban forgó kép (és képzet) népdalainkban azonban ismeretlen, s más irányba: az egyházi énekköltészet felé mutat.

1610-es évszámjelöléssel, az 1609–1613 között másolt úgynevezett Detsi-kódexben⁷ maradt ránk egy *Esőről való ének*. 21 strófájából 9-et idézek, hogy kitessék, mennyire közel áll Fazekas verséhez, hiszen a hetedik versszak az ércce vált égbolt-hasonlatot is tartalmazza:

1. Tekints ránk, úristen, nagy kegyelmességödből,
 Látogass meg minket atyai viltodból
 Az magas mönyországból.
4. Ím, jól látod, úristen, az földnek száraz voltát,
 Az szárazság miatt nagy fogyatkozását,
 Népednek kárvallását.

⁵ *Magyar népdalok*. I. köt. Kiad. Ortutay Gyula–Katona Imre. Bp. 1975. 2. kiad. 92.

⁶ Uo. II. köt. 404.

⁷ A kódex leírása Stoll Béla kézikönyvében: *A magyar kézíratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565–1840)*. Bp. 1963. 25.

5. Adj minekünk, úristen, nagy szép zsiros esőket,
És gyönyörűségös égi harmatokat
És szép nedvességöket.
6. Nyisd meg nekünk, úristen, te gazdag tárházadat,
És ne rekesszed be az ég csatornáit
És drága szép folyásit.
7. *Ne tedd érccé, úristen, fejönk fölött az eget,
És nagy kemény vassá alattunk az földet,
Honnán várunk eledelet.*
8. Ne verj minket, úristen, eső helyett meg porral,
Se ragyával, se egyébféle férgekkel,
Ártalmas kűesőkkel.
11. Megszáradtak, úristen, mindenféle vetések,
Mezők, rétek, högyek, mindönnemű füvek,
Elégtek az gabonák.
13. Szánj meg minket, úristen, és mindön állatidat,
Kik csak fölségödtül várnak mindön jókat,
Ételt és italokat.⁸

Ez a 17. század eleji istenes esőének nemcsak kéziratos másolatok útján terjedt, hanem belekerült a nyomtatott protestáns énekeskönyvekbe is. Először az 1635-ös lőcsei *Keresztényi isteni dicséret*ekben, majd ennek további kiadásaiiban jelent meg *Égi harmatért avagy esőért* címmel. Megtalálható az 1700-as debreceni kiadásban is, ekkor kap nótajelzést.⁹ Az a Fazekas Mihály, aki maga is írt olyan dicséretet, ami állandó darabja lett a debreceni református énekeskönyveknek,¹⁰ ezt az *Esőről való ének*et feltétlenül jól ismerte.

Az *Esőről való ének* és *A kelletekorán jött csendes esőhöz* szövegei között nyilvánvaló a filológiai kapcsolat, Fazekas versének még sincs köze a 17. századi istenes áhítathoz: nála az „Óh hozott Isten,” az „Add Uram!” közhelyes formulák csupán. A két vers egy töről fakadt kép- és képzetanyagának azonossága a fontos, mert ezáltal világosodik meg igazán, mily ősiségből tör fel, milyen kozmikus méretű víziók megfelelője a „sikeretlen ércnek” képzelt égbolt.

Ha a 17. századi magyar istenes költészetből kimutatható, valószínű, hogy a reformáció jegyében kibontakozott megelőző század

⁸ Kiad. Stoll Béla: *Régi Magyar Költők Tára, XVII. század*. 1. Bp. 1959. 467–469.

⁹ A kéziratos másolatokról és a nyomtatott kiadásokról: Uo. 645.

¹⁰ 127. dicséret: „Oh mely nagy az oly ember boldogsága . . .” *Összes művei*. I. köt. I. kiad. 93, 254–255.

énekköltőinél is találhatunk rá példát. Nem nehéz rálelni, mert már az első nemzedék hangadója, Szkhárosi Horvát András egyik énekében feltűnik:

Reád bocsát nagy dőghalált, hogy megemésztésél,
Igen megvér nagy szükséggel, minden betegséggel,
Nagy hévséggel, hidegséggel és nagy dögösséggel,
Nagy aszályal és rogyával, hogy kesergettesél.

*Ércce válik fejed felett a szép csillagos ég,
Vassá válik talpad alatt az nagy jó zsiros föld.
Port, harmatot, asszú hamut észik az asszú föld,
Megrepedez, úgy panaszol reád az szomjú föld.*¹¹

(Az átokról)

Ebből a két strófából is kitetszik, hogy Szkhárosi Horvát András, a „barátból lött” protestáns pap énekei – Horváth Jánossal szólva – milyen „kitartó indulattal lobognak”, mert „Ki bánja itt, ki veszi észre is a sok” föld-rímet? A monotónia nem álmosít, csak az köti le figyelmünket, mennyire „kifogyhatatlanul érzékletes tud lenni” András prédikátor „a rettentő jövő elképzelésében”.¹² De honnan veszi ezt a hangot, ezeket az emelkedett, szenvedélyes, monumentális költői kifejezéseket a tályai prédikátor? Maga megmondja, hogy a bibliából; hogy *Az átokról* Mózes V. könyvének a 16. századi magyar állapotokra való alkalmazása. „Ércce tette mert az eget az mi gonosz bűnünk” – szögezi Szkhárosi Horvát a reformáció történet szemléletének megfelelően, amely szerint isten – mint még majd Kölcsey *Himnuszában* is visszhangzik – bűneink miatt sújtá el villámit „dörgő fellegekben”.

Nyissuk ki hát a bibliát, az ótestamentumot, s idézzük a legősibb forrást, Mózes átkát:

„Megver téged az Úr szárazbetegséggel, hidegleléssel, gyullasztó és izzasztó betegséggel, *aszályal, szárazsággal* és ragyával; és mindaddig kergetnek ezek téged, míg elveszendesz.

És lesznek a te egeid, melyek vagynak fejed felett, olyanok mint az érc, és a föld, mely te alattad vagyon, mint a vas.

Az Úr az eső helyében a te földedre ad port és hamvat; az égből száll reád mindaddig, míg teljességgel elveszendesz.”¹³

¹¹ Kiad. Szilády Áron: *Régi Magyar Költők Tára*. II. köt. Bp. 1880. 208.

¹² A Horváth Jánostól vett idézetek: *A reformáció jegyében*. Bp. 1957. 2. kiad. 56–59.

¹³ Mózes, V. 28, 22–24. Vö. még (Mózes, III. 26, 19): „Mert megrontom a ti erősségeknek kevélyességét, és az eget a ti fejetek felett megkeményítem, és olyanná teszem, minémű a vas; és a földet olyanná

Szkhárosi Horvát énekeit Bornemisza Péter 1582-ben megjelent énekeskönyve hagyományozta az utókorra,¹⁴ mégsincs értelme találgatni: olvasta-e, ismerte-e Szkhárosit Fazekas Mihály.

A vázolt történeti összefüggések mélyebben fekvő tanulságot kínálnak, a régi magyar író és a régi magyar olvasó számára egyaránt anyanyelvi természetességgel érthető költői képkincs alaprétégére mutatnak rá. A 16–17. század: Szkhárosi parafrázisa és az *Esőről való ének* még érintetlen teljességben alkalmazza a bibliai átok-képet, a 18. századi Fazekasnál azonban már elmarad belőle minden terjengős körítés, ő csak a meghökkentően erőteljes hasonlat-magot építi bele versébe: „már az ég börtjét sikeretlen ércnek képzelénk . . .”

Akik első megjelenésekor, az 1827. évi Debreceni Magyar Kalendáriumban olvasták főhadnagy Fazekas fohászát *A kelleterkorán jött csendes esőhöz*, még tisztában lehettek véle, hogy az aszályos hortobágyi pusztára hulló esőt a bibliai próféták és a reformáció ének-költőinek zsoltáros hangján szólongatja.

Mára ez a biblikus beágyazottság teljesen elhaloványult, sajnálatos módon azzal az egykor mindközönséges műveltséganyaggal együtt, amit immár csak magyarázatok hozhatnak közel a mai olvasóhoz.

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN

KODÁLY VERSTANI FELJEGYZÉSEI EGY JÓZSEF ATTILA-KÖTET KAPCSÁN*

Előkerült néhány lapnyi feljegyzés. Kodály Zoltán kézírása: verstani adatok és vázlatos, tömör széljegyzetek – egy József Attila-kötet kapcsán. A volt Eötvös-kollégista alighanem egy magyar verselméleti tanulmány megírására készült valamikor az ötvenes években. (Lapszámai az 1954-es bibliofil József Attilára vonatkoznak.)

---

teszem, minémű az érc.” *Szent Biblia, azaz Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás*. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Bp. 1875.

¹⁴ *Az átokról* szövege: *Énekek három rendbe . . .* Bornemisza Péter által. Detrekő, 1582. CLXXIII^a–CLXXVII^a. Facsimile kiadása: Bp. 1964. Kiad. Kovács Sándor Iván és Varjas Béla. Bibliotheca Hungarica Antiqua VI.

* A dolgozat alapjául szolgáló dokumentumról Tasi József adott hírt. Népszabadság 1979. aug. 19.